

ALIËNATIE EN SEPARATIE : OERVERDRINGING EN FINALITEIT VAN DE KUUR

Paul Verhaeghe

Deze twee concepten behoren ongetwijfeld tot de meest bekende, zowel binnen als buiten de Lacaniaanse sfeer. De aliënatie als aanklacht tegen de moderne maatschappij was een zestiger-jaren stokpaardje, en de separatie vond met de kinderspsychoanalyse en met Bowlby een – zij het iets beperktere – doorstroming naar de bredere cultuurlagen. Precies deze bekendheid installeert een blijvende moeilijkheid : een voortdurend afvallende invulling ervan zorgt voor een 'beter begrip', waardoor de snedigheid verloren gaat. Aldus voert men het oorspronkelijk onbegrepen via de secundaire elaboratie binnen de kortste keren tot het veilig afgeronde, uitgelegde. Psychoanalyse heeft voor mij o.a. de functie ons terug te voeren tot de grens van ons, van mijn begrippen – "Gardez-vous de comprendre" – zodat er af en toe iets mogelijk wordt voorbij het vastgelegde. Het paradoxaal doel van onze uiteenzetting wordt ulthiem het terugvoeren naar het *Unbegrijp*, naar deze grens, waar de particulariteit van elke lezer de lijn zelf dient op te nemen.

We beginnen met de huidige psychologiserend-begrijpende invulling van de Lacaniaanse tekstboek-psychology. Het verhaal over de aliënatie en separatie zal daar ongeveer als volgt luiden.

"De mens is een talig subjeet. Waar leert het die taal ? Het woordje 'moedertaal' is hier voldoende sprekend : de taal wordt aangeleerd door de ander. Dus kunnen we stellen dat de wording van het subjeet een talige ontwikkeling is in relatie tot de ander. Het menskind verwerft zijn psychische identiteit via het spreken van de ander, de ander staat hier voor het geheel van talige uitspraken waarin het kind als het ware zijn plaats, zijn bestemming dient te vinden. Dit wordingsproces begint reeds vóór de geboorte, vaak zelfs vóór de conceptie, en gaat onverminderd door na de geboorte. Waarom ? Omdat de nog-niet-geborene reeds een plaats toegewezen krijgt in het spreken van zijn of haar toekomstige ouders. Het begint met de naamgeving, wat nooit een neutrale keuze is ("Nomen est omen"), en het gaat verder via al de ouderlijke fantasieën,

planen enz. Als voorbeeld een banaal gezinsconflicte : papa wil dat zijn intelligente zoon economie studeert aan de UFSIA, terwijl mama hem liever geneeskunde ziet studeren aan de RUG. Op mijn vraag wat de zoon er zelf van vindt, krijg ik het antwoord dat hij nog maar drie jaar oud is... Het is het geheel van dit talige bad waarin de penner voortdurend ondergedompeld wordt, dat zijn psychische identiteit zal bepalen; we betreffen hier het terrein van de zogenaamde familiale of psychologische "erfelijkheid".

In eerste instantie lijkt dit wordingsproces negatief : het mensenkind verwerft slechts een psychische identiteit door te verschijnen in de dwingende uitspraken van de ander, en dit is duidelijk een proces van allienatie. Het is bovendien een proces dat nooit af is : steeds komen er nieuwe uitspraken die elkaar afgossen en die vaak genoeg contradictoir zijn, zodat het subject voortdurend onder nieuwe betekenaars verschijnt, en daardoor slechts een verdeelde identiteit bereikt. Dit allienierend-negatieve aspect mag ons evenwel niet uit het oog doen verliezen dat het letterlijk levensnoodzakelijk is. De studies van Spiiz hebben meer dan afdoende aangevoerd dat een perfect materiële verzorging van baby's in een vondelingentehuis in een onzettend hoge mortaliteit resulteerde, precies omdat dit spreken ontbrak, terwijl een materieel slechte verzorging maar een talige omringing (delinquente moeders met pasgeborenen in gevangensituatie) precies het omgekeerde resultaat vertoonde.¹

Hier verschijnt de eerste functie van de ander voor het subject-inwording : deze van garant, de psychische garantie, zekerheid die geboden wordt aan het kind via het voor hem gespreide bedje van taal. Nu is het duidelijk dat de subjectwording daartoe niet beperkt blijft, anders zou ieder een dat geworden zijn wat men hem zei te worden. Daar waar dit wel het geval is, ontmoeten we zware psychopathologische stoornissen, met de "folie-à-deux" als exemplum gerandam. Het volgende punt in de menswording houdt een ontstapingsmogelijkheid in aan het allienierende aspect van de ander als garant. Dit begint op het ogenblik dat het kind in het spreken van de ander de 'gaten' ontdekt : "Hij/zij zegt wel dit, maar wat bedoelt hij/zij?". Bovendien ontdekt het kind dat die alles-omvallende garant verre van perfect is, dat er een verschil is tussen de realiteit en dat wat gezegd wordt ("Luister naar mijn woorden, kijk niet naar mijn daden"), zodat de dimensies van waarheid en lengen centraal komen te staan. Waar de garant oorspronkelijk allesomvallend was, verschijnen er nu gaten in het beveiligende harnas. Dit is het drama van de opvoeding : de ouders moeten van hun voetsruk vallen. Waar het

1. R. A. Spiiz, Hospitalisme, une enquête sur la genèse des états psychopathiques de la première enfance. *Revue française de psychanalyse*, 1949, XIII, janvier-mars, n. 1, pp. 397-425 (oorspronkelijke Engelse versie : zie *The psychoanalytic study of the child*, 1945, I, Imago Publishing Co., LTD, 10 Nottingham Place, London).

oorspronkelijk luidde "Mijn vader/moeder is de grootste, sterkste, beste..." wordt het plots "Mijn vader/moeder kan niets, is een zak, feeks..." Deze voor een bepaalde leeftijd typische (en vrij normale) reactie wordt later afgelost door een nostalgische naar de veilige, helaas verloren tijd waar de ander alle verantwoordelijkheid en garantie verteende; zie dan alle poëtische creaties in de zin van : "Veilig bij vader achterop de fiets".

Het dramatische karakter mag ons weer het positieve aspect ervan niet uit het oog doen verliezen. We ontmoeten hier de even noodzakelijke tweede functie van de ander voor de subjectwording : de installatie van het tekort. Precies daardoor worden er ontstapingswegen uit de allienatie geopend, wordt de separatie mogelijk. Voor zover de ander, na de functie van garant, een tekort vertoont, kan het subject een steeds beperkte mate van vrijheid en autonomie verwerven : het allienierende betekenarsysteem laat meerduidige interpretaties toe (er kan dus gekozen worden) en eenieder kan het tekort op zijn of haar manier invullen. Hier ontstaat de kans om een eigen, volwassen verlangen op te bouwen."

Tot daar het secundair geëlaboreerde begripen. Dat het verhaal een aantal juiste inhouden bevat, mag de centrale fout niet verhelen : met name dat de termen 'subject', 'kind', 'patient', 'analysant' en 'ego' stuk voor stuk als synoniem kunnen gebruikt worden, terwijl het verhaal in feite uitsluitend over het ego handelt. Een leidvraag die gesteld moet, is dan ook deze : wat is het onderscheid tussen het ego en het subject ? De kliniek in combinatie met een studie van de oorspronkelijke conceptualisatie kan hier een antwoord leveren.

Het oeuvre van Lacan vertoont op dit punt een evolutie waarvan we hier slechts de grove lijn schetsen. De eerste uitwerking van de allienatie vinden we in zijn voorzicht over het spiegelstadium, later gepubliceerd in de *Écrits*. De basale ideeën rond allienatie en separatie komen vervolgens aan bod in het niet-gepubliceerde vierde seminarie *La relation d'objet*, en vinden hun eigenlijke uitwerking in het wel gepubliceerde elfde seminarie. Onmiddellijk daarbij aansluitend (temporeel en inhoudelijk) vinden we een centrale tekst in de *Écrits* : *Position de l'inconscient*, teruggaand op een voordracht van 1960, en herschreven in 1964, d.w.z. ten tijde van het elfde seminarie. Het eveneens gepubliceerde twintigste seminarie *Encore*, herneemt de problematiek in een ruimer kader. In dit artikel besteden wij quasi uitsluitend aandacht aan het elfde seminarie, meer bepaald het vierde deel daarvan, en aan de daarbij aansluitende tekst uit de *Écrits*. In het seminarie omvat dit niet minder dan vier lessen, zodat wat hierna volgt uiteraard selectief is, en de lezer eerder verplicht tot, dan ontstaat van een eigen leatuur.

Warover gaat het in dat gedeelte van het elfde seminarie, van p. 185 tot p. 236 ?² Wij willen vier grote thema's onderscheiden, die voortdurend en noodzakelijkerwijze verweven worden en die wij ook verweven zullen behandelen. Voor alle duidelijkheid sommen we ze eerst separaat op.

Ten eerste, alienatie en separatie zijn twee operaties binnen wat Lacan de "constitution" (samenstelling, oprichting), "réalisation" (realisatie), "avènement" (troonsbestijging, opkomst) van het subject noemt. Deze termen zijn des te meer opvallend als men ze leest in functie van wat er niet staat : "développement", ontwikkeling. Waar we in onze begrip-pende versta uitdrukkelijk een analytische ontwikkelingspsychologie van het subject zagen verschijnen, ontbreekt dit ten enenmale in de eigenlijke conceptualisatie. De verleiding is nochtans groot, ook voor ons, om de opkomst van het subject binnen een tijdspektief te plaatsen, wat dan op basis van het elfde seminarie een temporele overgang zou inhouden van het Reële naar het Symbolische. In het twintigste seminarie wordt dit tijdspektief evenwel radicaal omgekeerd : het Symbolische is primair en creëert het Reële. Voor zover we met een tijdspektief willen redeneren, zijn we derhalve op voorhand reeds verwittigd dat het slechts een 'logisch' perspektief kan betreffen. Overigens vinden we de mooiste term in het artikel uit de *Écrits* : "la causation du sujet", de veroorzaking van het subject. Deze term kan niet losgeschakeld worden van het centrale onderwerp dat in de eerste delen van het elfde seminarie voortdurend aan bod komt : het onbewuste als oorzaak.

Dit brengt ons bij het tweede thema : het ontstaan van het Onbewuste. In het voorafgaande gedeelte van het seminarie werd het Onbewuste als een boordproces beschreven met een typisch pulserend tijdsverloop (openend en sluitend). De relatie met de causaliteit werd voortdurend ondervraagd, met als resultaat dat het onbewuste inhoudelijk gedefinieerd werd als het niet-gedetermineerde, niet-gerealiseerde, het 'juñ òv', dat op zich als *causa* functioneert. Het verband tussen de opkomst van het subject en de opkomst van het Onbewuste definieert Lacan als volgt : "L'Inconscient est un concept forgé sur la trace de ce qui opère pour constituer le sujet". Of nog : "Le sujet est le présupposé de l'Inconscient. L'Autre est la dimension exigée de ce que la parole s'affirme en vérité. L'Inconscient est entre eux leur coupure en acte".³ Wij kunnen

2. In onze tekst volgen we quasi chronologisch het gedeelte uit het elfde seminarie van pp. 185-236, zodat de lezer de desbetreffende passages makkelijk kan terugvinden. Teneinde een eendeloze voornota te vermijden, vermelden we slechts een pagineringswaarde waar we expliciet citeren.

3. J. Lacan, *Écrits*, Paris, Seuil, 1966, respectievelijk p. 830 en p. 839.

Voor een bespreking van de relatie tussen onbewuste en causaliteit, van het onbewuste als boordproces, verwijzen we naar een eigen tekst, verschenen in *Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld*, 1989, VII, n. 35, pp. 15-30 : "Determinisme en causaliteit in de psychoanalyse : tuchte en automaton.

dit slechts interpreteren als we de idee van gelijksoortigheid hanteren : opkomst van subject en van onbewuste zijn twee kanten van één Moebiusband.

Ten derde impliceren de alienatie en de separatie meteen ook de Freudiaanse metapsychologie rond de lust-onlust balans, en voornamelijk rond de oeverdringing. Lacans tekst voert onvermijdelijk tot de volgende conclusie, die op het eerste zicht zeer verrassend overkomt : de alienatie is niets anders dan de Freudiaanse oeverdringing.

Ten vierde impliceert ons onderwerp voortdurend de praktijk en de finaliteit van de kuur. We vinden een uitwerking over de dialectiek van het verlangen binnen de overdracht, met uitlopers naar de identificatie, waarbij aangetoond wordt wat het doel en de mogelijkheid van de interpretatie is, en daarmee het doel en de mogelijkheid van de kuur op zich.

Beginnen we nu met onze eigenlijke tekstbespreking. Het expliciete vertrekpunt vormt een verwijt dat Lacan te horen gekregen heeft, namelijk dat hij de seksuele dynamiek van het onbewuste zou verwaarlozen in zijn theorievorming.⁴ Merken we op dat dit verwijt zeker opgevat voor ons hoger gebracht begrijpelijk verhaal. Lacan weerlegt dit door te verwijzen naar zijn vertrekpunt, de pulsie, zij het dan dat hij deze pulsie op een andere manier begrijpt dan de postfreudianen van de objectrelatie. In de lijn van Freud definieert hij de pulsie als zijnde steeds partieel, er is géén totale seksuele drift (zie het latere "Il n'y a pas de rapport sexuel"), geen overlapping tussen twee objecten met twee complementaire driften. Het kernbegrip waarvoor de pulsie draait, is het tekort, dat was reeds de boodschap uit het vierde seminarie.

Deze steeds partieel pulsie manifesteert zich in het spanningsveld tussen subject en Ander, waarbij alle accent op het tekort komt te liggen. Het betreft bovendien een *dubbel* tekort. Het meest bekende is het manco in de betekenaarsketting $S_1 - S_2$, dat wat in de intervallen niet gezegd wordt. Voor Lacan is dit het centraal tekort waardoor de opkomst van het subject draait. Er is evenwel een tekort dat hij *antérieur* en *réel* noemt, te situeren bij de opkomst van het levende ("le vivant"), dat door het manco in het betekenaarsinterval hemomen wordt. De uitleg hiervoor luidt als volgt : het levende komt tot stand via de seksuele reproductie, en precies daardoor verliest het levende iets, met name de onstertelijkheid van het individu. De introductie van de geseksueerde vorm van voortplanting impliceert niets minder dan de introductie van de dood, en dat is het reële, anteriore verlies.

4. J. Lacan, *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, 1964, Paris, Seuil, 1973, p. 185.

Dit is voor ons het punt van onbegrip, waar enkel de observatie ons overtuigt van de realiteit van het gezegde, observatie die Freud overigens reeds had voorgedaan in *Jenseits des Lustprinzips*: daar waar het leven de zich voortplant via de eenvoudige celdeling, is het eeuwige leven mogelijk; daar waar het levende zich gesexueerd voortplant via een bijzondere vorm van celdeling, ontstaat onvernijdelijk de dood van het individu. Dezelfde koppeling tussen Eros en Thanatos vinden we overigens niet alleen bij Baraille, maar ook in alle moppen over de relatie tussen seksuele absintmentie en dood.⁵ Een punt van onbegrip kan slechts mythisch ingevuld, vandaar dat het geen toeval mag heten dat Lacan precies hier een mythe smeedt: het verhaal van de 'lannel', als stuk van het levende dat wegvliedt bij de geboorte.

Het gevolg daarvan wordt dat elke partiële pulsie meteen ook een doodspulsie is, wat bij Freud in *Jenseits des Lustprinzips* de "Triebmischung" heet. Een seksuele drift betekent een doodsdrijf als onvermijdelijke consequentie van de seksuering op zich. Alle theorieën over hypothetische 'agressie'-driften die op een extern object gericht zijn en eventueel geïntrojecteerd worden, gaan derhalve voorbij aan dit wel uiterst fundamentele punt: er is géén seksuele drift zonder doodspulsie die bovendien het gesexueerde individu zelf viseert.

Hoe manifesteert de pulsie zich nu in de opkomst van het subject? Zij manifesteert zich via dit tekort dat hier de allures van een kloof, een gaping aanneemt. De relatie tussen subject en Ander beruist integraal op een functie van 'coupure', van kloof tussen subject-zijn (être) enerzijds

5. - "Dokter, als ik geen alcohol meer drink, uitsluitend vegetarisch eet en niet meer aan de vrouwen kom, zal ik dan langer leven?"
  - "Of dat je langer zal leven, kan ik je niet met zekerheid bevestigen, maar één ding weet ik wel zeker: het zal in ieder geval véél langer lijken."
- Een gerontoloog wil onderzoeken waarom sommige mensen veel ouder worden dan anderen. Bij een bezoek aan een bejaardenhuis interviewt hij een aantal ouderlingen. Een zeventigjarige verzekert hem dat hij zijn leeftijd uitsluitend te danken heeft aan makrobiotische voeding, een lachrijke voegt daar de lichaamsbeweging aan toe, terwijl een negentigjarige bovendien verklaart nooit naar de vrouwen gekken te hebben. Op dat ogenblik ziet onze koene gerontoloog een perfect studie-object voorbij strompelen: een in zijn ogen minstens honderdjarige. Hij klampt hem aan met de vraag of ook hij zijn voeding verzorgd heeft:
- "Inderdaad, steeds de beste schotels, veel vlees, de fijnste patisserie, de beste roomsausens..."
  - "En de drank, dat hield U dan toch in het oog?"
  - "En of, want daar was ik pas kiekeurig in! Bij goed eten past enkel een goede wijn, dus voor minder dan een grand cru deed ik het niet, en mijn dagelijkse fles whisky is nog steeds een pure mali, die blindeliefd ik niet, da's puur vergif!"
  - "En de vrouwen, de vrouwen?"
  - "Och meneer, zwijg, Simenon zou van mij kunnen leren, vroeger was het minstens twee keer per dag, maar het laatste jaar gaat dat niet meer zo vlot."
  - "En toch zo oud geworden, hoe is dat mogelijk?"
  - "Ge moet dat nu ook niet overdrijven, zeventienwintig is toch zo oud niet?"

en Ander-zijn (sens) anderzijds.⁶ Tussen die twee is er een circulaire, niet-wederkerige, dissymmetrische verhouding. Het tekort zorgt voor de onmogelijkheid van een 'volledege' verhouding, vormt derhalve de basis van de seksuele verhoudingsloosheid. We willen nu reeds opmerken dat Lacan het Onbewuste in identieke termen beschreven heeft in het begin van het seminarie: als boordproces in een openende en sluitende beweging.

Vatten we nu de beschrijving aan van de opkomst van het subject. Wanneer we dit procesmatig willen beschrijven, botsen we onvermijdelijk op de oorsprongsvraag, zodat we als vertrekpunt een voorondersteld mythisch 'iets' moeten benoemen. Bij Freud wordt dit het "Real-Ich", het "Ur-Ich" of zelfs het "blaasje". Bij Lacan wordt dit het Zijn ("être") van het subject. Dit mythische 'iets' verschijnt in het veld van de Ander, als betekenaar en gereduceerd tot betekenaar. Hier voorvoelt Lacan welke interpretatiefout men zal maken, en hij verwittigt ertegen: dat eerste verschijnen van het subject onder de betekenaar is niet het subject, dit verschijningsproces betekent niet dat het subject in initio zich slechts kan zien verschijnen als betekenaar in het veld van de Ander. Nee, er is terzelfder tijd een verschijnen én een verdwijnen, "fading" of "afanisis" van het subject: "Ce qu'il y avait là, disparaît de n'être plus qu'un signifiant".⁷ Wat er was, potentieel in het Zijn, komt op en verdwijnt omdat het gereduceerd wordt tot een betekenaar.

Voor zover men deze interpretatiefout maakt, en derhalve het subject gelijkgeschakelt met dat wat onder de betekenaar verschijnt, reduceert men volgens ons het subject tot niets anders dan het ego, zijnde een betekenaarconcatenatie, Freuds "Vorstellungssreihe". Het verschijnend (Zijn) verdwijnen (Zijn) van het subject resulteert in het steeds gedeeld subject dat slechts te vatten valt op bepaalde geprivilegieerde momenten waar het als een vonk eventjes opspringt en onmiddellijk uitdooft. De lapsus kan hier als modaal voorbeeld dienen. Op deze manier beschouwd, is het subjectwordingsproces lethaal: in het maken verdwijnt het. Zie dan andermaal de in het seminarie voorafgaande bedenkingen over het onbewuste als het niet-geborene ("non-né"), het niet-gerealiseerde ("non-réalisé"), het voorgeborchte ("les limbes"), zelfs het geaborteerde, dat telkens slechts momentaan zichtbaar wordt in een openingsbeweging die zich onmiddellijk terug sluit. We kennen het Onbewuste slechts via diens producties, effecten, meer niet.

De opkomst van het subject wordt vervolgens beschreven via wat Lacan twee operaties noemt, die telkens een boordproces inhouden. We bespreken ze beurtelings.

6. J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XI*, o.c., p. 188.

7. J. Lacan, *Ecrits*, o.c., p. 840.

Hier verschijnen de ondertussen wel bekende tekeningen. Het proces verloopt op het schema van links naar rechts : het *zijn* van het subject verschijnt én verdwijnt in de *zjn* van de Ander. Het resultaat wordt dan het gedeelde subject, verdeeld tussen *zijn* en *zjn*.

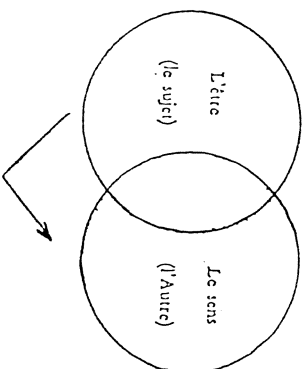

Fig. 1.

Lacan noemt dit een 'keuze' proces, zij het dan dat het wel heel bijzondere vorm van 'keuze' betreft, een keuzemogelijkheid die er eigenlijk geen is. De idee van 'keuze' is vreemd, omdat er van de twee te kiezen alternatieven, zijn of *zjn*, er één is die ervoor zorgt dat, als men die kiest, men meteen alles kwijt is. Lacans didactisch voorbeeld betreft de uitspraak : "Uw geld of uw leven". Kiest men voor het geld, dan is men alles kwijt. Dezelfde onmogelijkheid ligt in de vraag : "Uw *zijn* of uw *zjn*" : kiest men voor het *zijn*, dan is men 'alles', d.w.z. het leven als mens, kwijt; kiest men voor de *zjn* (wat moet), dan is men het *zijn* en de *zjn* niet volledig kwijt, maar ze komen in een bepaalde verhouding ten opzichte van elkaar te staan.⁸

De 'of' – Latijn : "vel" – is hier dus wel van een bijzondere aard. Wat men ook kiest, minstens één term verdwijnt. De inzet van de keuze blijft derhalve beperkt tot het al dan niet behouden van de andere term.⁹ Dit roept natuurlijk de fameuze Freudiaanse "Neurosenwahl" op, waar wij het element 'keuze' ook al steeds vreemd gevonden hebben. Later wordt dit door Lacan hernomen met de term "position du sujet", volgens ons een gelukkiger uitdrukking. Wij kunnen ons niet van de indruk ontdoen dat er hier ook een fundamenteel kenmerk van de taal als

8. J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XI*, o.c., p. 223.
9. J. Lacan, *Ecrits*, o.c., p. 841.

dusdanig een rol speelt, iets wat de Saussure reeds opgemerkt had. De relatie tussen betekende en betekenaar is arbitrair, de spreker kan dus 'kiezen' welke betekenaar hij gebruikt voor een betekende. Deze arbitrariteit en de bijhorende keuzevrijheid zijn evenwel slechts relatief : vooraleer een concrete spreker zijn mond open doet, werd de 'keuze' reeds gemaakt, zodat we verplicht zijn terug te vallen op de conventioneel 'vast'gelegde relaties tussen betekenaar en betekende, wat bij de Saussure in zijn *Cours de linguistique générale* de doorgestoken kaart van de taal heet, "la carte forcée".

Het resultaat van de alienatie wordt dan het verloren gegane *zijn*, de opduikende *zjn* in het veld van de Ander en de onzin als laatste rest van het *zijn* dat de *zjn* overschaduwde.

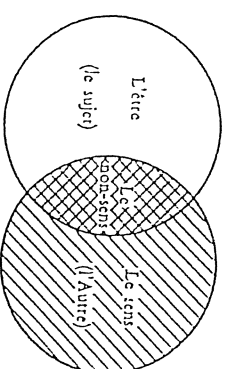

Fig. 2

Teneinde het verband met de kliniek duidelijker te maken, willen we dit aliënatieproces nu evenlijcs demontieren. Er zijn als het ware twee 'keuzes' te maken. De eerste 'keuze' betreft die voor het *zijn*, de linkerhelft van het schema. Gevolg daarvan wordt de onuitsprekbaarheid, het subject bestaat in het *zijn*, en slechts in het *zijn* : het ex-sisteert louter in het massieve Reële, staat buiten het Symbolische en derhalve buiten de menselijke orde. Ondanks het massieve *zijn* van het subject, ontsnapt het ons ten enenmale. We ontmoeten hier de psychose bij het kind.

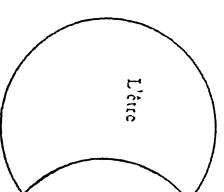

Fig. 3

Kiezen we daarentegen voor de dimensie van de zin, dan bestaat het subject slechts voor zover het ontdaan geworden is van dat gedeelte van de on-zin/zijn dat voor Lacan precies het Onbewuste uitmaakt in de wording van het gedeelde subject.

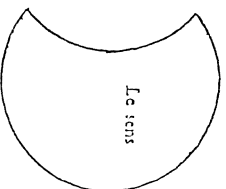

Fig. 4

Deze opdeling mag op het eerste zicht wat triviaal lijken, onze bedoe-ling ermee is dat niet : op basis daarvan kunnen we deze 'keuzes' terugvinden in de kliniek. De eerste 'keuze', deze voor het zijn, menen wij terug te vinden in alle technieken die de mens naar het Reële drijven, met psychotiserende effecten als gevolg. Dat dit meestal lichaams-technieken zijn, hoeft geen verwondering te wekken : het lichaam is nog steeds het meest Reële van de mens. Wij denken hierbij aan bepaalde uitwassen van vermoedelijk verkeerd begrepen boedhistische ideeën, aan de mystieke ervaringen op de grens van lichamelijke uitputting, aan het zogenaamd 'bewustzijnsvernimmend' effect van bepaalde drugs. De grond van dit kiezen voor het 'Zijn' menen wij te kunnen leggen in de nostalgie van de mens naar het verloren gegane paradijs van de onmiddellijkheid, het opgaan in het concrete van de natuur... Kortom, de aspiratie van de normale neuroticus naar dat waartegen de psychoticus zijn waan moet opbouwen om een en ander als mens leefbaar te houden...

De tweede 'keuze', deze voor de zin, menen wij terug te vinden in alle bewustzijnspsychologieën – en dat zijn er heel wat – die de mens willen reduceren tot de bewuste betekenarsktering. Onze psychologische invulling van de aliënatie-separatie hoort hierbij. De voornaamste fout die daarbij gemaakt wordt, is de gelijkschakeling tussen subject en ego, waarbij het ego de functie van synthese toegeschreven krijgt, en waarbij men achter de bedrieglijke uitingsvormen steeds het 'echte' ego of het 'echte' zelf gaat zoeken. Op die manier komt men onvermijdelijk terecht in een eendeloos spiegelpaleis, want dat 'echt' zelf is een illusie : achter het eerste masker komt er een tweede, een derde enz. Verwijzen we in dit opzicht de vergelijkende J. Quackelbeen in zijn colleges maakt tussen de structuur van het ego en de rokkenstructuur van de ajuni; er is geen echt, geen origineel ik of zelf, de originaliteit – steeds volgens

J. Quackelbeen – ligt in de telkens unieke samenknutseling van verschil-lende identificaties, gesteund op verschillende betekenars. Voor zover men toch bij de bewustzijnspsychologie blijft en wanhopig volhoudt in de zoektocht naar het echte, oorspronkelijke ego, botst men steeds op-nieuw op de aliënatie zonder uitweg. Dat is het verhaal van Sartre met zijn existentiële, d.w.z. tot het bewustzijn beperkte psychoanalyse. Lacan bekritiseert dit reeds in zijn tekst over het spiegelstadium en hij toont terecht aan dat binnen het Sartriaans denksysteem de enige uitweg voor deze allesomvattende aliënatie de zelfmoord is.

Het *volledige* resultaat daarentegen van de operatie is de keuze voor de zin die gedeeltelijk overschaduwd wordt door het zijn, overschaduwing waar Lacan de on-zin plaatst. Dit volledige resultaat is het *object* van de psychoanalyse als discipline. Het bestaat als het ware uit twee helften : enerzijds de betekenar die het zijn wegveegt – "Le symbole, c'est le meurtre de la chose" uit *Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse*; anderzijds evenzeer het omgekeerde : het zijn overscha-duwt de zin, de betekenar, waardoor de dimensie van on-zin ontstaat. Parafrazerend stellen wij dan : "La chose, c'est l'éclipsement du sens". Deze uitdrukking staat niet bij Lacan, maar lijkt ons strikt binnen diens gedachtenlijn te liggen. De eerste helft levert ons de welbekende "Lacan van de betekenar" op, de tweede helft de minder bekende en veel moeilijker "Lacan van het object".

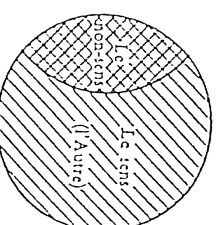

Fig. 5

Dit overschaduwde gedeelte, de on-zin, staat zo centraal dat we er nog verder op doorgaan. In Lacans bewoordingen : "Il est de la nature de ce sens tel qu'il vient à émerger au champ de l'Autre, d'être dans une grande partie de son champ, éclipé par la disparition de l'Être, induite par la fonction même du signifiant", het ligt in de aard van de zin zelf dat – in die mate dat deze komt op te rijzen in het veld van de Ander – dat deze terzelfder tijd overschaduwde wordt door het verdwijnen van het zijn, verdwijning die precies door de functie van de betekenar

geïntroduceerd wordt.¹⁰ Wij menen hier de in het elfde seminarie vooraf-gaande ideeën over het onbewuste te kunnen plaatsen : het overschaf-gande gedeelte is de kern van het Onbewuste, door Lacan in de vooraf-gaande hoofdstukken beschreven als het "non-né", het "non-réalisé", "les limbes", waar hij de dimensie van het "Unbegriff" aan koppelt, steeds slechts te vatten als een boordstructuur, een proces dat een kloof opent en sluit, meteen ook de fundamentele causa, oorzaak, in die zin dat het ontbrekende, het niet-gerealiseerde zelf deteminerend werkt. In de schematische voorstelling betreft dit de overlapping tussen de twee cirkels, de doorsnede ervan. Dit brengt ons bij de tweede operatie in de veroorzaking van het subject.

De separatie

Waar de aliënatie op de verzameling beruiste, valt de separatie te zoeken in de intersectie, doorsnede van de twee cirkels waarin Lacan het tekort zal leggen. De beweging gaat ditmaal van rechts naar links.

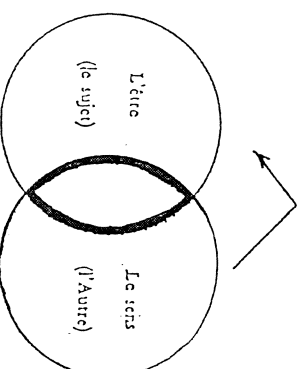

Fig. 6

Ter verduidelijking hennemen we eerst Lacans conceptualisaties over plaats en functie van het tekort in de veroorzaking van het subject. Tijdens zijn wordingsproces botst het subject op het tekort van de Ander : "Il me dit ça, mais qu'est-ce qu'il me veut ?"¹¹ In de intervallen van het discours ligt de metonymie, i.c. het steeds verschuivende verlan-gen van de Ander als "éngne du désir de l'autre". Met de separatie vindt het subject het zwakke punt terug in het primitieve koppel van de betekenaarsarticulatie, met name het *naamloze* verlangen van de moeder

10. J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XI, o.c.*, p. 192.

11. *Ibidem*, p. 194.

als eerste Ander, het bekende "Che Vuoi ?" uit *Subversion du sujet*. De separatie legt een eindpunt aan de aliënatie, opent een ontspannings-mogelijkheid met een kans op een eigen verlangen, zij het dan in een blijvende afhankelijkheid van het verlangen van de Ander. Separatie dient hier dan zowel letterlijk opgevat, als homonymisch : "se parare", zichzelf voortbrengen, ter wereld brengen; "se parer", zich verdedigen, zich aankleden met. Het krachtigste argument voor de klinische nood-zakelijkheid van dit proces vindt men in het ontbreken ervan, door Lacan holofrase genoemd, d.w.z. het samenklitten van de betekenaars waardoor het interval ontbreekt, en wat steeds een psychotiform resultaat oplevert : er is géén verlangen van de Ander, dus géén separatie, dus een volledige aliënatie.

In de confrontatie met dit naamloze verlangen van de eerste Ander zal het subject een typisch antwoord produceren : verlangt de Ander naar mij, kan ik zijn/haar verlangen opvullen ? Het is op dit punt dat de dialectiek ontstaat van de objecten van het verlangen, dat de brug gelegd wordt tussen "désir du sujet" en "désir de l'Autre". De uitdrukking "Le désir de l'homme est le désir de l'Autre" kan in deze context als volgt begrepen worden : het subject verlangt dat de Ander naar hem verlangt, hij/zij verlangt verlangd te worden. De meest courante en duidelijkste uitdrukkingsvorm daarvan zijn alle, letterlijk "klinische" scènes over wie van beide partners er in bed het vrijen initieert : verlangt hij/zij wel naar me ? Het meest ultrime uitesten van het verlangen van de Ander krijgt gestalte in alle fantasieën waarin het subject de eigen dood in scène brengt met de bedoeling de reactie van de Ander te meten : "Veut-il me perdre ?".

Het is van belang hierbij op te merken dat het verlangen, d.w.z. het tekort van de Ander niet direct beantwoord wordt. Het subject beantwoordt het tekort van de Ander (naamloos tekort, te situeren in het interval van de betekenaarskettering) met het eigen anterieure tekort, d.w.z. de eigen dood als het reële verlies, geïntroduceerd door de seksuering en de partiele pulsie. Vandaar dat Lacan in dit separatieproces een essentiële dissymmetrie legt, een niet-wederkerigheid, aangezien een tekort uit het ene niveau 'beantwoord' wordt met een tekort uit een ander niveau. Er kan dus nooit een volledigheid ontstaan, per definitie is een 'geslagde' relatie onmogelijk binnen de context van het verlan-gen. Dit zal o.i. later het "Il n'y a pas de rapport sexuel" worden.

In de kliniek is dit separatie-effect veel manifesteer aanwezig dan de voorafgaande aliënatie. Niet dat deze laatste minder belangrijk is, verre van : het is de aliënatie die de separatie mogelijk en noodzakelijk maakt. De klinische alomtegenwoordigheid van de separatie heeft natuurlijk te maken met de alomtegenwoordigheid van de verlangensproblematiek in de neurose : "Verlangt hij/zij wel naar mij ?", "Voldoe ik aan zijn/haar

verlangingen?", vragen waarop elk antwoord a priori 'verkeerd' is, omwille van de niet-wederkerigheid. In geval van een negatief antwoord, weert het subject zich als een duivel in een wijwatervat om toch maar verlangd te worden door de Ander; in geval van een positief antwoord dreigt de angstwekkende reductie tot het louter object-zijn ter opvulling van het tekort van de Ander, en slaat het subject op de vlucht.

Het door Lacan vermelde "Veut-il me perdre?" als meest ultieme vraag, is eveneens verre van zeldzaam. In de literatuur, als gesublimeerd spiegelbeeld van de grauwe realiteit, is dit overbekend, van *De boer die sterft* tot het zelfmoordfantasma uit *De Witte*. Ter illustratie vermelden we een fragment uit de analyse van een volwassen man, analyse die zoals bij elke normale neurose, rond het "Il n'y a pas de rapport sexuel" draait. De man heeft nooit gebrek gehad aan partners, wat hem niet belet zichzelf voortdurend getoumenteerd de vraag te stellen "Wat zien ze toch in mij, hoe is het mogelijk dat...", fantasma's die gekadreeerd worden door een droom waarin hij zichzelf dood opgehaard ziet, waarna de respectieve vriendinnen de laatste groot komen brengen en hij zéér goed luistert naar wat ze over hem te vertellen hebben, hoe ze hem al dan niet missen. Tot hier toe valt er niets te duiden, alles situeert zich binnen de bewuszijs sfeer, wat niet betekent dat dit subjectief leed uitsluit, wel integendeel. Het thema krijgt een andere allure wanneer hij op een bepaald ogenblik het verhaal brengt van zijn wekenlange reis doorheen Noorwegen. 'Reis' is niet het goede woord: in het begin van wat men de volwassenheid pleegt te noemen, vertrekt hij naar het hoge Noorden waar hij doelloos rondzwerft, vaak letterlijk twijfelend op kruispunten welke weg hij nu wel zal nemen. Zijn vader had steeds vol lof gesproken over de vroegere avonturiers die de wereld rondtrokken, ontdekkingen maakten, veroveringen deden ("Dat waren pas mannen!"), zodat de aliënatie hier niet ver te zoeken valt. Hij deelt dezelfde ervaring met Lévi-Strauss uit *Tristes Tropiques*, namelijk dat dergelijke 'avonturen' vooral uit een aaneenschakeling van verving bestaan, en besluit de terugweg aan te vatten. Hij neemt de telefoon en belt zijn moeder op, die tot dan toe niets van hem gehoord had. Tijdens het gesprek vertelt de moeder honderduit over zijn broers die dit, zijn zusters die dat, zijn vader die... enz, maar die éne vraag die hij wil horen – "Wanneer kom je terug naar huis?" – die vraag komt op geen enkel ogenblik. Na het teleurstellende gesprek hervat hij zijn doelloos zwerfen en zal pas weken later de terugweg aanvatten.

Wanneer hij dit verhaal in de analyse brengt, wordt voor het eerst de in het telefoongesprek impliciete vraag – "Veut-elle me perdre?" – geëxpliciteerd, en dit blijkt de sleutel te zijn die de associatiereeks opent. Kern van deze vrij uitvoerige reeks is zijn belevenis van wat we niet anders dan een infantiel trauma kunnen noemen: op vierjarige leeftijd

wordt hij, samen met één jongere zus, van de ene op de andere dag honderd kilometer verder gedropt bij quasi onbekende familieleden waar hij moet blijven. Hij wordt naar een volslagen onbekende kleuterschool gestuurd, enz. Het resultaat laat niet op zich wachten: na een paar weken moeten de ouders hem terughalen, want hij weigert nog te eten. Hij herinnert zich niet dat men hem uitgelegd heeft waarom, alhoewel hij betwijfelt dat zijn ouders dit zomaar zouden gedaan hebben. De reden was vrij simpel: er heerste in het ouderlijk huis een vrij ernstige, besmettelijke ziekte, en daarom werden de kinderen binnen de kortste keren verdeeld over de familie. Dit heeft hij toen evenwel niet gehoord – de vraag blijft of men het hem al dan niet gezegd heeft. De plotsse verwijdering hield voor hem de bevestiging in van het "Elle veut me perdre", iets wat hij in zijn later leven in verschillende varianten blijft ondervragen.

Tot daar onze samenvattende bespreking van de twee operaties in de veroorzaking van het subject. In het volgende gedeelte van dit artikel willen we aandacht schenken aan een aantal moeilijke punten uit dit seminariegedeelte van Lacan, punten die moeilijk zijn in de zin van ofwel onafgewerkt, ofwel later op een andere manier herkomen. In hoofdzak betreft dit ten eerste de relatie met de verdringing, waarbij wij de stelling poneren dat de *Lacanianse aliënatie de Freudiaanse oeverdringing is*, en ten tweede de relatie tussen dit proces en de lust-onlust balans en de pulsie.

Aliënatie, separatie en de oeverdringing

Wanneer we de aliënatie in het licht van de verdringing willen plaatsen, dan rijzen er drie problemen op.

Ten eerste, Lacan beschrijft slechts één proces, dé aliënatie, alhoewel hij een paar maal alludeert op andere mogelijkheden, terwijl er Freudiaans beschouwd twee aparte processen zijn, met name de oeverdringing en de verdringing.

Ten tweede, de terminologie die Lacan hier hanteert, in hoofdzak de $S_1 - S_2$, unaire en binaire betekenar, zal later volledig anders ingevuld worden, zodat een lectrur van het elfde seminarie vanuit de latere Lacan als het ware tegenstrijdig wordt. We hebben hier duidelijk te maken met zogenaamd "werk in progress", zodat we moeten durven interpreteren.

Ten derde, de relatie tussen oeverdringing enerzijds en lust-onlust anderzijds, wordt niet gelegd. Het meest opvallende daarbij is het ontbreken van de idee van angst, als basismotief van het proces.

Laat ons voorerst in de tekst nakijken waar we bij Lacan toch twee processen kunnen onderscheiden, in de Freudiaanse lijn van oerverdringing en verdringing. Op pagina 199 noemt Lacan de S_2 de binaire betekenaar als oorzaak van het fadingsproces van het subject, de S_2 is *het centrale punt van de oerverdringing*, het punt van aantrekkingskracht waarop alle latere verdringingsprocessen zullen terugkeren, idee dat reeds voorbereid werd op pp. 160-161.

Daarentegen spreekt Lacan op p. 213 over de reproductie van de *verdere alienatie*, in de verhouding tussen het verlangen van het subject versus verlangen van de Ander, reproductie van de alienatie die nu met *andere elementen* plaatsrijpt. In dit geval gebeurt de alienatie niet meer in termen van $S_1 - S_2$, maar wel met wat zich enerzijds opgebouwd heeft vertrekkende bij de oerverdringing van de binaire betekenaar en anderzijds wat voorerst als manco verschijnt in het interval van het betekenaarskoppel, d.i. het naamloze verlangen van de Ander. Wij kunnen niet anders dan deze 'andere elementen' begrijpen met de latere terminologie. Wat zich opgebouwd heeft bovenop het oerverdringene, is de betekenaarsketting op zich, dus wat later de S_2 genoemd wordt. Wat zich als manco vertoont tussen $S_1 - S_2$, is het object a als aanduiding voor het verlangen van de Ander, en dat maakt de kern uit van het Onbewuste, kern die het oerverdringene bevat.

Deze interpretatie van onze hand kunnen wij adstrueren door in Lacans tekst het voorbeeld te bekijken dat hij bespreekt : de Wolfveman. De tekst dient andermaal geïnterpreteerd te worden. Lacan spreekt over de oorspronkelijk verdrongen *betekenaar*, "Je signifiant originelement *refoulé*", de onherleidbare, non-sensicale betekenaar die in elke levensstaple van de Wolfveman hemomen en herwerkt wordt. Het voorbeeld zelf toont evenwel aan dat het niet zozeer over een *betekenaar* handelt, maar wel over de *blik* uit de fameuze droom van de Wolfveman. Met andere woorden, het oerverdringene door Lacan hier een "onherleidbare, non-sensicale betekenaar" genoemd, is niets anders dan het latere object a , hier meer bepaald de *blik*.

Als we deze redenering in de schemata plaatsen, dan betekent dit dat volgens de eerste versie er in de doorsnede van de twee cirkels S_2 geplaatst moet worden als non-sensicale, oerverdrongen kern van het onbewuste, terwijl volgens de tweede redenering op deze plaats object a verschijnt. Een aantal lezers zullen zich nu ongetwijfeld de vraag stellen wat in godsnaam het belang is van onze tekstinterpretatie, buiten een didactische hubris-demonstratie van onze eventuele kennis van Lacans teksten... Wehnu, deze interpretatie is verre van banaal; ze heeft alles te maken met de mogelijke finaliteit van de kuur. De kernvraag luidt als volgt : wat maakt het oerverdringene uit, de S_2 of object a ? In het geval dat het oerverdringene zich laat herleiden tot de S_2 , betekent dit

dat dit oerverdringene tot de orde van de betekenaar behoort (zij het dan een non-sensicale betekenaar), *en dus terug te vinden is, verbaliseerbaar is*; de mogelijkheid om 'alles' te verwoorden via de analytische kuur, wordt dan daar geground. In het geval dat het oerverdringene object a is, staat dit buiten de orde van de betekenaar, is het nooit verbaliseerbaar en kan het via de interpretaties van de analytische slechts omcirkeld worden; de kuur botst daar principieel op het niet-zegbare, het "alles zeggen" kent een structureel bepaald punt van mislukking. De finaliteit van de kuur toont zich in beide gevallen anders : in het eerste geval kan er als het ware een definitieve sleutel gevonden worden, in het tweede geval hebben we slechts te maken met een gat, een onherleidbaar tekort, dat steeds als oorzaak werkzaam blijft. Volgens ons zal Lacan steeds meer voor de tweede mogelijkheid kiezen, waarmee hij overigens strikt in de Freudiaanse denklijn blijft : voor Freud was het oerverdringene eveneens onherleidbaar. Wij menen hier dan ook de overgang te kunnen plaatsen van "de Lacan van de betekenaar" naar "de Lacan van het object", overgang die een aantal van zijn leerlingen niet gevolgd hebben. De verdere uitwerkingen met bijvoorbeeld de figuur van de inwendige acht en de fles van Klein tonen aan dat Lacan steeds meer aandacht zal besteden aan de analytische kuur als omcirkelingsproces van dit object a , zonder daarom de dimensie van de betekenaar te verwaarlozen : de twee dimensies vormen één geheel. Als hij in het elfde seminarie als uliem doel van de interpretatie de "non-sens" stelt, in het licht van de non-sensicale betekenaar S_2 , dan dienen we dit te begrijpen als het viseren van het woordloze object a waarvan de enige betekenis de traumatische impact is.

Onze interpretatie kunnen we dan als volgt samenvatten. Ten eerste, de oerverdringing is Freudiaans beschouwd in eerste instantie een fixatie, het achterlaten van materiaal op een vorig, niet-talig niveau, het niet-opnemen van bepaald materiaal in een volgend *Niederschrift*, ideeën die we vinden in brief 48 en 52 aan Fliess en hemomen worden in de Schreberstudie. Het enige mechanisme van de oerverdringing is de tegenbezetting via een 'grensvoorstelling', een 'tegenvoorstelling' die als een soort waterslot functioneert rond de 'kern', het 'mycelium', de 'navel' die voor de analysant nooit te achterhalen valt via woorden. De grond, het motief van dit proces is de angst, de onlust gekoppeld aan het trauma.¹² Lacanians beschouwd is de kern van het Onbewuste het oerverdringene, d.w.z. het object a als non-sensical, traumatiserend object, aanduiding voor het naamloze tekort en dus verlangen van de

12. Wij hebben dit elders zeer uitvoerig behandeld, zodat een verwijzing hier kan volstaan : P. Verhaeghe, *Tussen hysterie en vrouw, een weg door honderd jaar psychoanalyse*, Leuven, Acco, 1987, passim.

Ander, het niet-gezegde in het spreken van de Ander is diens verlangen. Het mechanisme is de opbouw van de S_1 als tegenbezetting. Het resultaat is de afscheiding van het Onbewuste als het 'niet-gerealiseerde', dat vanaf nu slechts kenbaar is via een boordproces, via wat zich aan de rand afspeelt (de *produkties* van het onbewuste, "les formations de l'inconscient), en dit steeds in een temporeel proces van terzelfder tijd openend en sluitend : net zoals de fading van het subject wordt het onbewuste in zijn realisatie steeds afgebroken. Het motief ervoor is de angst in confrontatie met het niet-symboliseerbaar gedeelte van het Réèle, motief dat door Lacan in het elfde seminarie niet besproken wordt.

Schematisch kan dit als volgt voorgesteld :

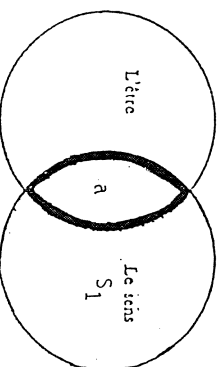

Fig. 7

waarbij de doorsnede met object a de kern van het onbewuste is dat slechts kenbaar is via de rand als boordproces.

Het klinisch belang van dit proces dient gezocht in de genese van de psychose. Het is o.i. hier dat de basispsychotische structuur tot stand komt via de mislukking van de installatie van de S_1 , doch wij zijn van plan dit binnen een andere context uit te werken.

Ten tweede, de eigenlijke verdringing, Freuds 'naverdringing' gaat terug op de oeverdrongen kern als punt van aantrekkingskracht. De oorspronkelijke tegen- of grensvoorstelling wordt verder uitgewerkt in fantasma's, en het zijn deze die aan de eigenlijke verdringing onderworpen worden. In dit geval is het mechanisme dubbel : een reeks voorstellingen verdwijnen naar het Onbewuste, vallen naar beneden, een reeks andere functioneren in het bewustzijn als tegengewicht en nemen de waarde van de verdrongen voorstellingen over. Lacanians gezien impliqueert dit dat de eigenlijke verdringing plaatsrijpt in termen van betekenaars, zodat we nu te maken krijgen met de $S_1 - S_2$ reeks. Een eerste betekenaar S_1 wordt verdrongen, d.w.z. valt naar beneden en wordt gesubstitueerd door de andere betekenaar S_2 , zodat we in de eigenlijke verdringing niet alleen een verdere vorm van aliënatie kunnen herkennen

(het subject neemt een betekenaar op zich, aliëneert zich daaraan) maar ook de metafoor op zich :

$$\frac{S_2}{S_1} \text{ — } \frac{S_2}{s}$$

Schematisch kan de eigenlijke verdringing of aliënatie als volgt voorgesteld worden, waarbij het voornaamste verschil met de oeverdringing neerkomt op het feit dat de verdringing zich binnen de dimensie van de betekenaar afspeelt; het interval tussen de betekenaars blijft bestaan, als het ongezegde in het spreken van de Ander, d.i. object a .

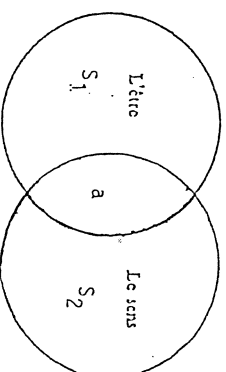

Fig. 8

Het geheel, oeverdringing én verdringing, kan zonder twijfel samengevat worden met het meesterdiscours als discours van het Onbewuste, d.w.z. als funderend discours voor alle overige. Wanneer men de formule bekijkt, dan valt inderdaad onmiddellijk op dat object a , kern van het onbewuste, het *produkt* is van de installatie van de betekenaarsketting, datgene wat erdoor afgescheiden wordt als het buitenliggende. De primaire aliënatie of oeverdringing vinden we in de linkerhelft, waar het gedeelde subject een eerste, zij het aliënerende betekenaarsidentiteit verwerft via de S_1 . De eigenlijke verdringing wordt dan gevormd door het voortdurend verlaten van betekenaars voor andere betekenaars, hier samengevat in het $S_1 - S_2$.

$$S_1 \rightarrow S_2$$

$$\$ // a$$

het meesterdiscours

Voor de lezers die zich eventueel blindstaren op de schematische voorstellingen, willen we er onmiddellijk aan toevoegen dat dit slechts

"Hilffvorstellungen" zijn, zoals Freud terecht uitdrukt in het zevende hoofdstuk van *Die Traumdeutung*. Het proces kan eenvoudig als volgt verwoord worden. De Freudiaanse oeverdringing is Lacans primaire alienatie, d.w.z. het vooruitlopend zich verliezen in een eerste betekenaar waardoor het subject iets achterlaat, met name het zijn, het Reële, object a . Dit staat in feite reeds voluit te lezen in Lacans eerste artikel over het spiegelstadium, waar het heet dat het subject een "maîtrise" verwerft door zich vooruitlopend te verliezen in het totaalbeeld van de Ander/de spiegel, en dit "avant toute détermination sociale". De Freudiaanse navdringing of eigenlijke verdringing zijn alle latere aliënaties, d.w.z. het verlaten van een betekenaar voor een andere betekenaar, wat dan andermaal een aliënerend effect oplevert.

De relatie tussen alienatie-separatie en Lust-onlust/angst

Het tekstgedeelte dat nu volgt, schrijven wij met enige aarzeling. Het belang ervan lijkt zich uitsluitend te beperken tot een stuk tekstexegese, en is in die zin slechts interessant voor mensen die worstelen met bepaalde tekstfragmenten uit het elfde seminarie, al dan niet binnen de context van een kartel. Met andere woorden, lezers die zich daar niet mee bezighouden, kunnen dit artikel hier als af beschouwen.

Zoals hoger reeds vermeld, betreft dit het motief voor de oeverdringing of primaire alienatie. Bij Freud is dit de onlust, meer bepaald de angst gekoppeld aan het trauma, waarbij Freuds probleem neerkomt op de vraag of angst de verdringing veroorzaakt, of omgekeerd, veroorzaakt de verdringing de angst. Zijn uiteindelijk antwoord zal een opdeling worden : de automatische angst, die 'automatisch' optreedt in confrontatie met het trauma, met als gevolg het ontstaan van de oeverdringing als defensieve bewerking, en de later optredende signalangst, aankondiging van het eventueel heropduiken van het trauma én motief tot in gang zetten van het navdringingsproces. Bij Lacan is er, qua motief, sprake van lust en onlust, evenies van trauma, maar de idee van angst ontbreekt merkwaardig genoeg, ontbreken waar L. Jonckheere binnen de context van zijn doctoraatsstudie uitvoering op ingegaan is.¹³ Vanaf pagina 217 herneemt Lacan de aliënatie in termen van lust en onlust, waarbij hij een schematische voorstelling gebruikt met een wel merkwaardige onderitel in het licht van de hoger reeds besproken problematiek over het object van de oeverdringing : "la preuve par l'objet a ". In zijn

13. L. Jonckheere, *Angst als Reële in het psychoanalytisch discours - aan de praxis voorafgaande vragen*, Doctoraatsthesis onder het promotorchap van Prof. Dr. J. Quackelbeen, RUG, 1988.

uitwerking herneemt hij impliciet zowel Freuds *Entwurf* als *Jenseits des Lustprinzips*. Het primitieve Ich wordt beschreven als een homeostatisch functionerende cel, d.w.z. het mythische "zijn" van het subject. Voor dit primitieve Ich is de buitenwereld ofwel onbelangrijk en dus onbestaan, ofwel gedifferentieerd in wat lust en wat onlust brengt, zie dan de 'goede' en de 'slechte' moederborst uit de kinderaanalyse. Deze differentiatie is noodzakelijk voor het eigen voortbestaan. Het Lustvolle wordt gecorporeerd, het onlustvolle wordt naar buiten gebracht nadat het vooreerst binnen gebracht was in het Ich.

Schematisch :

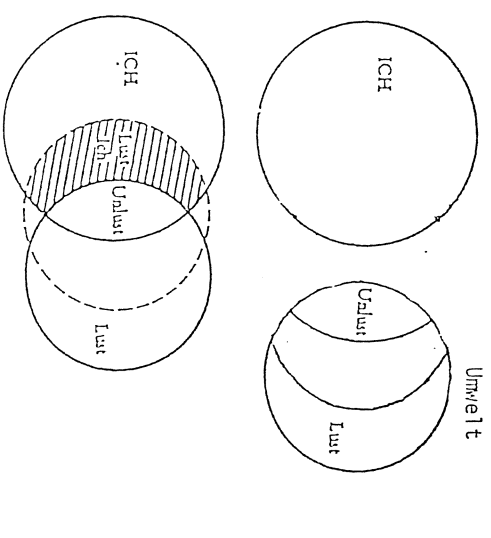

Fig. 9

Het Lustvolle object wordt gespiegeld, opgenomen in het Ich, via een betekenaar. Het onlustvolle object daarentegen maakt deel uit van het Ich, maar wordt als "Fremdkörper" behandeld, idee dat Freud in het laatste hoofdstuk van de *Studien über Hysterie* reeds uitwerkt. Dit onlustvolle is niet herleidbaar tot het Lustprincipe, kan niet aan een voorstelling (Freud) of aan een betekenaar (Lacan) gekoppeld worden, en maakt derhalve deel uit van de non-sens in de doorsnede.

In dit proces herkent Lacan "une articulation possible de l'aliénation", meer bepaald : "cette écornure, cet écornage que je mets en valeur dans

la dialectique du sujet à l'Autre, mais ici dans l'autre sens".¹⁴ Wij menen deze mogelijke articulatie van de alienatie als volgt te begrijpen : de keuze voor de zin impliceert het verlies aan zijn; de keuze voor het lustvolle impliceert het onlustvolle : "Pas de bien sans mal, sans souffrance". De onlust schrijft zich in het ego in als niet-ego, als "écomage du moi". Lacan maakt zelf de koppeling niet met zijn eerste schema van de aliénation-separatie. Deze is nochtans relatief eenvoudiger, in die zin dat de lust-onlust differentiatie berust op het onderscheid tussen het goede en het slechte object, d.w.z. tussen de Ander en *a*. Het object *a* komt daardoor opnieuw in de doorsnede te staan, terwijl het primitieve Ich/subject en de Ander de twee verzamelingen uitmaken.

Wat Lacan wel doet, is de link leggen met het identificatieproces : het in zijn wordingsgeschiedenis gedeelde subject identificeert zich met de Ander als object van lust. Dit impliceert dat de eindterm van de lustdialectiek de identificatie is, en dat is klinisch precies de meest courante vorm van aliénation : men identificeert zich met de door de Ander aangereikte, lust belovende betekenaar, proces waarvan het starten in het spiegelstadium ligt.

Dit voert Lacan tot het formuleren van een aantal consequenties wat de overdracht en de kuur betreft, voornamelijk in de tekstdelen van p. 209 tot 213, en van p. 228 tot 233. De stelling die ik daar zelf uit meen te kunnen afleiden, is de volgende : het subject identificeert zich met het narcistisch object van de eigenliefde (d.i. het Ideaal-Ich) en ontwikkelt daarmee het object van zijn verlangen, object *a*. De achterliggende redenering hierbij handelt over de liefde. Als effect van de overdracht zou de narcistische liefde (beminnen is bemind willen worden, in de lijn van : verlangen is verlangd willen worden) een functie van bedrog installeren. De dialectiek tussen analyticus en analysant is een dialectiek van verlangen, waarbij de analysant verlangt verlangd te worden door de analyticus, met als gevolg dat de analysant zich identificeert met de betekenaars van het ideaal beeld dat hij in de analyticus als Ander vooronderstelt : "Le sujet a une relation à son analyse dont le centre est au niveau de ce signifiant privilégié qui s'appelle idéal du moi, pour autant que de là, il se sentira aussi satisfaisant qu'aimé."¹⁵ Deze aliënerende identificatie met de vooronderstelde betekenaars in de analyticus leveren een sluiting van het Onbewuste op, en is als dusdanig fundamenteel anti-analytisch.

Daartegenover zal Lacan de finaliteit van de kuur diametraal anders gaan formuleren. Doel van de analyse is een identificatie van een compleet andere aard, geïntroduceerd door het separatieproces : "Par la

fonction de l'objet *a*, le sujet se sépare, cesse d'être lié à la vacillation de l'être, au sens qui fait l'essentiel de l'aliénation". Voor ons opent dit de lijn naar het essentieel verband tussen ethiek en psychoanalyse : doel van de kuur is het assumeren van het eigen verlangen, waar keuzes gemaakt dienen te worden door het subject, waarbij de aliénation via het verlangen van de Ander. De reële separatie tussen analyticus en analysant bij het einde van de kuur, dient teruggesteund door een voorafgaande symbolische separatie, waarbij de analyticus als object *a* achtergelaten wordt.

14. J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XI*, o.c., p. 218.
15. *Ibidem*, p. 231.